

Adatok a székelykapu történetéhez.

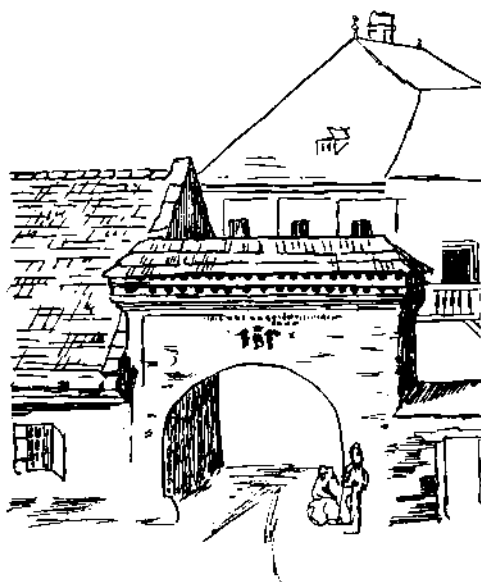
A székelykapu a magyarság néprajzának, népművészetének egyik legszembetűnőbb, legérdekesebb megnyilatkozása. Környezetéhez képest hatalmas arányai, többnyire pazarul faragott és festett díszítményei, kiskapu fölötti, címerekre emlékeztető ábrázolásai, barátot hívogató, ellenséget riogató — nem ritkán latin nyelvű — feliratai, gyakran két sorral is bővelkedő galambbúgjai — ha a galamb majdnem oly ritka is benne, mint a fehér holló —: nemcsak az etnográfus, de a köztük járó turista figyelmét is azonnal magukra terelik és magyarázatra ingerlik. A megfejtésekben, eredeztetésekben nincs is hiány.

Először Huszka József próbálta a székely házzal együttesen a kapu multját is földeríteni. Kutatása a húnokon, Priszkosz Rhétor följegyzésein keresztül Kelet felé irányította, perzsa, indiai, kínai analógiákra utalta s a biblián keresztül Fönícia fölemlítésére is rákényszerítette.¹ Már itt is elismerjük, hogy nem alaptalanul. A másik érdemes székely kutató, Szinte Gábor már óvatossabb volt s magyarázatért nem ment messzebb a székely falu templománál s a székely kaput a cinteremkapuból eredeztette, anélkül, hogy a cinterem és cinteremkapu egykori mivoltát fölfedte volna.² Mint később látni fogjuk, ő is igaz úton járt, ha nem is tudatosan. A harmadik vélemény a Györffy Istváné, akit Tagányi Károlynak az egykori magyar gyepűrendszeréről írt kitűnő tanulmánya a Körösvidék gyepüemlékeinek kutatására serkentett s e tájon tett vizsgálódásai egyik eredményeként új föltevést fogalmazott a székelykapu eredetéről. Ennek lényege a következő: „A székelykapu nem más, mint az egykori gyepűkapu s mindenütt megtaláljuk, ahol egykor gyepű lehetett... A székelykapu vagy gyepűkapu másodlagosan mint községkapu nyert alkalmazást... A kapu akkor került a házak elé, mikor már a község közös belső területe egyénivé lett, a telkeket felkerítették s utcákat hagytak. Részben ugyanezen fázisokon ment keresztül a gyepű is, míg végre kerítés lett belőle.” Minthogy Györffy ama vélemény híve, amely szerint a székelység határőrséget jelent, a határőrség pedig mindenütt az egykori gyepűk közelében lakott: a székelykapu a határőrség emléke és ahol feltűnedezik, mindenütt az egykori gyepűőrök emlékét kereshetjük. Szerinte a székelykapu nem is hazai specialitás, amint hogy a gyepűrendszer sem magyar, hanem nemzetközi védelmi rendszer. „A székelykapuból magyar legfeljebb

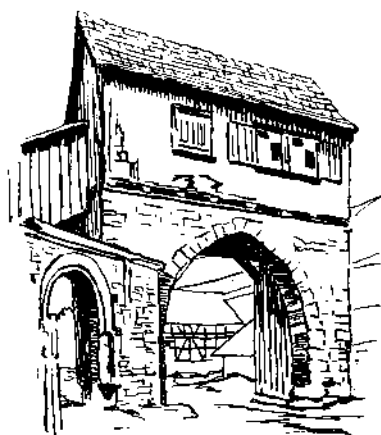
¹ Huszka: A székely ház. Bpest, 1895. — V. ö. Jankó ismertetését: Ethn. VI. 1895. 19—20. 1.

² Szinte G.: A kapu a Székelyföldön. Ért. 1909. Ercdet: 45—46. 1.

az, amit ráfaragtunk.”³ Györffy feltevéséhez csatlakozik Cs. Sebestyén Károly szörénységi nagykapu-kutatása, amelynek idetartozó eredménye ez: „Mindenesetre érdekes az a tény, hogy ez az egész terület is [ahol t. i. a nagykapu előfordul], mint a Székelyföld, az ország határa mentén húzódik végig. Az egy krassói falut [azaz Gerlistyét] kivéve, az egész terület pontosan összeesik az 1873-ban felosztott magyar határörvidék, illetőleg a volt karánsebesi 13. számú oláh-bánsági határőrezred területével.”⁴ E kongruenciára csak annyi megjegyzést kívánunk tenni, hogy a határörvidék sokkal fiatalabb, semhogy az egykori gyeprürendszerrel együtt lehetne emlegetni; így

1. ábra. A tordai fejedelmi kúria 1588-ban épült kapuja.

2. ábra. Német kapu vigyázóházzal. Kirchheim (Erfurt mellett).

a kettő között (gyeprüendszer és határörvidék) csak annyi a kapcsolat, hogy egyik is, másik is hadászati célú alkotás, illetőleg intézmény. Más kérdés, hogy a szóban levő szörénységi terület része volt-e az egykori országkerítő gyeprüendszernek.

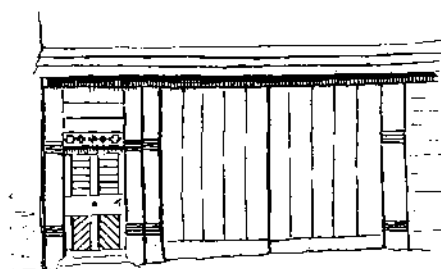
Mint ahogy Huszka bizonyos megállapításait, valamint Szinte eredetetését — alább következő megokolással — elfogadhatjuk, egészben véve elfogadható Györffy föltevése is, bár az egész székelykapu-kérdés alaktani kérdés, amiben csak a formáknak lehet kétségtelen bizonyító erejük s oly egyéb (nyelvi, történeti, néprajzi stb.) emlékeknek, amelyek a szóban levő formákra adnak tőlük telhető felvilágosítást. A székelykapu (nevezetesen ma annak tartott leg-

³ Györffy I.: A feketekörösvölgyi magyarság települése. Az erdélyi magyarság eredete. Kny. a Földr. Közl. 1913. XLI. kötetéből. 100—101. l. V. ö. Tagányi: Gyeprü és gyeprü elve. Magy. Nyelv. IX. 97. stb.

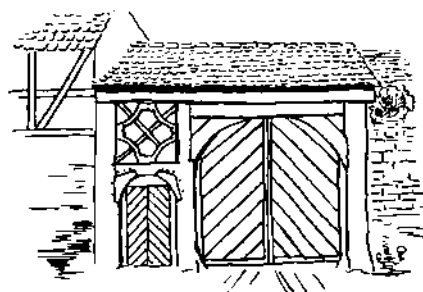
⁴ Sebestyén K.: A székelykapu földrajzi elterjedésének újabb adatai. Népélet (Ethn.) 1923—24. 40. l.

klasszikusabb példányai szerint) nyilván több, mint egyszerűen fedeles nagykapu s ezeket tartva szemmel, nem állítható, hogy pl. a feketekőrösvölgyi nagykapu, „formájára nézve tökéletesen megegyezik a székelykapuval”. Tökéletesen megegyezik némely nagyszalontai, hajduszoboszlói, kecskeméti vagy debreceni, de nem a XVII., XVIII. századi székely nagykapukkal, amelyeket ugyanis, már csak régiségüknél fogva is, tipikus példányoknak kell tekintenünk.

A nagykapukkal foglalkozó hazai és külföldi kutatók eredményei után ma már kétségtelen, hogy a székelyhez egyben-másban hasonló nagykapuk a Székelységen kívül Erdély más területein, az Alföldön, Veszprém megyében, a Felvidéken. Horvátországban, Bulgáriában, Cseh és Morvaországban, Németországban, Hollandiában is vannak vagy voltak s újabban Románia területéről is fölbukkant néhány példány, részben talán magyar kéztől eredően (pl.

3. ábra. Debreceni nagykapu.
(1870. Honvéd-u. 62.)

4. ábra. Német nagykapu, Wetterau.
(Schwindrazheim után.)

Mogos Antalétól).⁵ Ezekből azonban mindössze a német kapuk között akadunk olyanokra, amelyekről elmondhatjuk, hogy bizonyos legjellemzőbb jelekre nézve a klasszikus székelykapukkal egyezők. (L. 4., 8., 9. á.)

A székelykapu történetét kétségtelen adatok alapján nem tudjuk messzebb követni 1673-nál, amikor a legrégibb ránk maradt s ma is meglevő mikházi kapu épült a ferencrendi barátok klastroma elé.⁶ Az ennél is régibb székelyes szabású, nevezetesen galambbúgos nagykapu már kétséges adat: a tordai középkori eredetű fejedelmi kúria 1588-ban épült s a múlt század második felében is fennállott nagykapuja, minthogy felirata szerint is „porta lapidea”, azaz kőkapu, holott a székelykapu legjellemzőbb példányai fából valók. Viszont a lapidea jelző látszólagos hangsúlyozása arra a föltevésre unszol, hogy előbb fakapu állott a helyén s talán galambbúgos (fa-) födele is a régi fakapu maradványa volt.⁷ (1. ábra.) Ez adatokon túl

⁵ L. Tigara Samurçay: L'art du peuple roumain. Catalog de l'exposition de Genève. 1925. 13., 23., 24. l. — U. a.: Izvoade de creștături ale tărânelui român. București, 1928. 9., 10. l.

⁶ Ma a Nemzeti Múzeum birtokában van. Abrázolását l. Szinte: Id. m. 2. tábla.

⁷ Eredeti rajzát l. Orbán B.: Torda város és környéke. Bpest, 1889. 470. l.

a székelykaput nem nyomozhatjuk, csupán a fából való nagykapukat, amelyek egyben-másban a székelykapu történetére nézve is valamást tehetnek s közelebbi multjára rávilágíthatnak. Valamikor, a szerencsésebb, adatokban egyre gazdagodó jövődöben talán a távolabbi mult is megvilágosodik, amikor nagykapuink vagy éppen székelykapuink egyik-másik alakbeli sajátága talán az egykori gyepek technikai alkatának valamely részével is egybekapcsolható lesz. Hiszen maga a gyeptechnika igazában sohasem tűnt el végképen, sőt egyben-másban a XVI—XVII. század végbeli váralkotásában — ügylátszik — renaissance-át élte. Egyelőre azonban, mai tudásunk szerint, az egykori gyepek és a mai székelykapu között akkora különbség mutatkozik, mint a végbeli erősség és az egykori gyepek, e két védelmi mű külső öve: a gyepekre és a végbeli vár vizesárka között. Nemcsak formára, de terjedelemre nézve is. A gyepek elve egész országrésznyi, a vizesárkok legfennebb egy folyóvíz-szélességű. Megfelelően széles természetesen a gyepek is, helyenkint több mérföldnyi, amelynek járhatóbb hágóit, szorosait, vízen való töltéseit nem kapuk, hanem kapu-várak biztosították. Az országos gyepeken való kapu tehát igazában nem kapu, hanem: vár, jóllehet neve *kapu*, még pedig nem csupán a védelmi műnek, de — élő helyneveink vallomása szerint — magának az átkelőre alkalmas helynek is; még akkor is, ha kapu sohasem is volt rajta.⁸ Nem bizonyos például, hogy a mai Kapuvár sopronmegyei község a mai értelemben vett kaputól kapta volna nevét, jóllehet eredeti neve csak *Kapu*, bár első, 1162-i előbukkanása már azt mutatja, hogy erősség is van rajta: *Copuu castrum*. De ez a „kapu” nem mai értelmű, teszem a székely nagykapukra emlékeztető faépítmény, hanem elsősorban a természet erejével biztosított átkelőhely, amilyenről évszázadok múlva is elismeréssel szólnak, pl. Bertrandon de la Brocquière 1433-ban, aki a Bruckba vezető átkelőhelyről azt mondja, hogy a Lajta nagy mocsáron folyik keresztül s ezen hosszú, feltöltött utat készítettek. „E hely — írja — igen fontos átjáró, kevés emberrel meg lehetne védeni.”⁹ De más példa is azt mutatja, hogy a középkori országkapuk nem „kapuk”, jóllehet nevükben ez a szó benne van; ilyen a Stájerországba vezető átkelőhely is, amelyről egy 1347-i oklevél mint *Nemethkapu*-ról emlékezik, jóllehet „*porticus, transitus*” szavakkal értelmezi: „*vadit ad porticum seu transitum Nemethkapu vocatum in fossato inter civitatem Redege et terram Belmura*”. A székelykapukra vagy általában az európai fából való nagykapukra csak később gondolhatunk, mikor az egykori országkerítő gyepek kisebb györökké, ringekké alakultak, olyan szerkezetűekké, amelyeknek emléke az avarok köréből szemtanu elbeszélése nyomán a szentgalleni évkönyvekben maradt ránk,¹⁰ vagy amilyenekről az országkerítő gyepek hanyatlása korából Rogerius is megemlékezik. Az ő

⁸ Így jelent a kapu „szoros” (vaskapu, kőkapu, demirkapu), sőt „hágó”, „sziklagerincet” (várkapu) s általában „elejét, kezdetét egy újabb tájrésznek”. L. Hefty G.: A térszíni formák nevei a magyar népnyelvben. Nyr. 40. k. 213—214. l.

⁹ L. Szamota: Régi utazások Magyarországon és a Balkánfélszigeten. Bpest, 1891. 97. l.

¹⁰ A részletes leírást l. Mon. Sangall. Gesta Caroli. Lib. II. 1.

idejében már nemcsak az ország nagyföntosságú hágói, szorosai vannak megerősítve, hanem valóságos kapurendszerek védik még az olyan kisebb erődített helyet is, mint a bihari Tamáshida közelében levő sziget, amelyről a szemtanu Rogerius ezt írja: „A szigetbe senki sem juthatott be másképp, mint egy nagyon szűk és keskeny úton. S az útban egy mérföldnyi távolságon belül három tornyos kapu állott. S ezenkívül köröskörül egy mérföldnyire igen erős gyepek voltak.”¹¹ De igazában már ezek sem székelykapuszerű alkotások, hiszen „tornyoskapuk”, azaz valószínűleg kapubástyaszerű építmények. A gyepek kapuk egyikéről különben a honfoglalás krónikása is megemlékezik s történetírói hitelen fordul meg, hogy elhiggyük-e neki, amit a meszesi kapuról mond: „... elvégezték, hogy Árpád vezér országának határa a meszesi kapunál legyen. Akkor a föld lakosai parancsukra kőkapukat építének.”¹² Az országhatár kapujáról, mint egyes „kapukról” már az Árpádok alatt is csak úgy lehet beszélni, ahogy később Nándorfejérvárt, Szabácsot, Szigetet vagy Nagyváradot egy-egy országrész — nem is kapujának, hanem — kulcsának nevezik, még tovább haladva az erődítmények *pars pro toto* emlegetésében. Az országos jelentőségű gyepek kapuja annyira nem „kapu”, amennyire később Nagyvárad nem egy darab kulcs. Az országerőssítő gyepek jelentőségének hanyatlását főleg három körülmény siettette: a várszerkezet nyomán épülő várak, a gyepelelvének adománynyozások és beszivárgások útján való benépesülése és a törzsi, nemzetségi birtoklás elavulása. Az országhatár vámszedőhelyein a gyepek kapuk közlekedési jelentősége megmaradt, hadászati jelentőségük azonban szinte semmivé lett. IV. Béla ugyan a tatárok előtt még kijavított némely gyepeket, sorsunk azonban már nem a gyepeken, sőt nem is a gyepek közelében dől el. A gyepek csak a gyepelelvével együtt volt értékes védelmi mű. Hogy az országos gyepek értéke hová csökkent már a tatárjárás idejére is és hogy ekkor már a lakosság, „a föld népe” is tisztában volt ezzel s nem fogódzott valami nagy bizodalommal beléjük, azt a rogeriusi Várad, Pereg vagy a tamáshidai sziget példája is eléggé bizonyítja. A gyeperendszer — mint maguk a törzsek s a közösen birtokolt föld — kisebb egységekre bomlott s helyét bizonyára az ősi technikák szerint épült gőgányvárak, földvárak, kolozsvárak, baranyavárak, sövényvárak foglalták el (pl. „In quodam castello Swynwar nuncupato.” 1283. Okl. Sz.), amely technikák helynévi emléke s technikai gyakorlata máig is él. Hogy az ilyen primitív egységeknek épp úgy volt „elve”, mint az országos gyepeknek, azt bizonyosra vehetjük, hiszen a jóval későbbi védelmi műveknek is van bizonyos biztosító öve: elárasztott terület, vizesárka stb. Az egykori gyepekre és gyepelelvékre vonatkozó helynévi emlékeket tehát nem okvetlenül kell az országos gyepekkel kapcsolnunk össze, hanem ez átmeneti „győr”, „ring”-szerű kisebb s többé-kevésbé helyi jelentőségű egységekkel, hiszen az országos gyepekről nem tértünk át mindjárt, forradalmi fordulattal, a kőszálakon épült várakra. Gyepekutatásunk tehát ezek szerint bizonyos revízióra szorul.

¹¹ L. Turchányi T. ford. Magy. Könyvt. 46. l.

¹² Anonymus: Gesta Hung. 22. §.

Természetesen az egykori primitív alkatú védelmi műveken is — amelyeket összefoglalóan gyepűváraknak nevezhetünk — voltak kapuk, minthogy azonban alakjuk, alkotásuk felől semmit sem tudunk, ezeket a székelykapuk alkatával, alakjával egyelőre össze nem kapcsolhatjuk. Meg kell tehát elégednünk a vizsgálódás ama szerényebb körével, amit ránk maradt ábrázolások s az alakra és alkatra tartozó, számbavehető emlékek szabnak ki, ezzel korántsem érintve a képzelet ama jogát, hogy több-kevesebb támasztékra tovább ösztökélő föltevéseket építsen. Sőt magunk is élünk e joggal s mindjárt föltételezzük, hogy az ősi primitív védelmi művek technikája igazában sohasem enyészett el s a mai *palánk*, *sövény*, *cserény*, *gógány*, *porgolát*, *borona-baranya*, *sárfal* stb. szavaink s ily nevű, a népi építkezésben élő technikáink ama régieknek egyenes s a lényegben változatlan leszármazottjai. A köszáli s általában a szűk, de erős kővárak elhanyaglásával s a gyalogság és könnyű lovasság jelentőségének növekedtével, nevezetesen az újkor fordulóján s nálunk nevezetesen a törökvilágban ez ősi, kezdetleges védelmi technikáknak valóságos reneszánsza következett el. E megújhodott gyakorlatra *Takáts Sándor* világított rá a magyar várakról írt nagybecsű tanulmányában.¹³ Ekkor a várak sorsa már nem a bástyákon, létrákon, védőfolyosókon, szuroköntőkön és nyilazóréseken dőlt el, hanem — a mezőben. Nem a hegyi várak falaiban, hanem magukban bíznak a vitézek. Nem reszketnek szavuk elálltan, mint a tatárok előtt kinyílt várak népe, hanem Balassa Bálint szavai szerint: „Ellenség hírére — Vitézeknek szíve — Gyakorta ott felbuzdul, — Sőt azonkívül is — Csak jókedvéből is — Vitéz próbára indul... — Roppant sereg előtt — Távolság a sík mező — Széjjel nyargalják, nézik... — Midőn mint jó solymok — Mezőn széjjel járnak, — Vagdalkoznak, futtatnak...” E „roppant seregek,” a vitézi nép elhelyezésére nagy terjedelmű várrészekre volt szükség, ahol ember, állat és takarmány megférhessen. A vitézi tevékenység kihelyeződése, a szegénység, a munka sürgőssége s a helyben található anyagok kényszerű számbavevétele támasztja fel s teszi virágzóvá a fából, vesszőből, sárból való várépítés mesterségét, azaz újítja fel az ősi technikák gyakorlatát. *Takáts* bőséges példával világítja meg mindezt. Még a nevezetes Kanizsa várát sem „építik,” hanem „fonják” 1561-ben, mint ma a falusi sövényeket s nemcsak a fonásával, de a palánkjával is elkészülnek két nap alatt. Még a több emelet magasságú bástyák is sárból és fából vannak s számtalan vár egyetlen ránk maradt tornya, pl. a Tiszán túl ótornyai, csonkatornyai ilyen primitív alkotású várak egyetlen szilárd (kőből, téglából való) építményei. Többi része elült a sárban, ahonnan vétetett. Ilyen módon és gyorsasággal készültek, *Takáts* szerint, a táborok is és kapukkal csakúgy el voltak látva, mint a várak. Az ilyen alkotású várakról bőséges ábrázolás maradt ránk. Míg a középkori hegyi, kővárakban és várrajzokon a kapu hatalmas falak, bástyák tövében vagy gyomrában húzódik meg, a XV. század végétől kezdve a várak bizonyos részein, nevezetesen külső építményein a nagy fakapuk dominálnak, amelyek mellett az alacsonyabb

¹³ *Takáts S.*: Rajzok a török világból. II. A magyar erősségek. 1—132. l.

palánkok (sövények, latorkertek stb.) éppúgy eltörpülnek, mint a szerény székely kerítések a köztük kiemelkedő székelykapuk mellett. Ilyen nagykapukkal leggyakrabban a várak legkülső, huszárvárnak, huszárvárosnak nevezett része palánkjain, cserényein találkozunk, de nem egy példa mutatja, hogy a vár belsőbb, kerített részein is alkalmazták. A hasznavehető régi várak alatt is építettek palánkot, latorkertet, hogy az új követelményeknek megfelelően lovasságot helyezhessenek el benne, hiszen a török ellen a legfontosabb fegyver nem a lovasság volt.¹⁴ E legkülső kerítés jobbára csak meglepetések ellen szolgált. „A huszárvárosok is szükséges, hogy palánkkal megkerítettessenek — mondja az egykorú följegyzés —, minthogy a vitézlő nép az huszárvárosban laknak.”¹⁵ Ilyenféle hevenyészett kerítéssel hirtelen fölbukkanó „portázó” csapatok, „rigolyás” kurucok és egyéb „kóballó” népek ellen még az egyébként meg nem erősített alföldi városok is körülkerítkeztek s e kerítésfélék számtalan nevük mellett — érthető képzettársítással — főleg *latorkertnek* neveztettek. Így pl. 1695-ben a bécsi udvari haditanács engedélyezi, hogy Debrecen város — amely különben mindig mezőváros volt (erődítmények nélkül) — szélesebb és mélyebb árkokkal és karóval körülkerítettessék... 1701-ben pedig azt határozza a városi tanács, hogy „a szüret idején Hatvan és Csapó-utcai, ismét Boldogfalvi és Miklós-utcai kapukon kívül a többi bezárva tartassék, mind kapuk, mind kisajtók egyformán, hogy az őrzők közül reggel a kapukon kiküldetvén, míg a csordák kimennek, várják meg, azután a kulcsokat hozzák a városházához. Estve hasonlóképen a csordák bebocsátása után a kulcsokat hozzák fel.”¹⁶ Szabó Kálmán szíves értesítése szerint hasonlóképen volt ez Kecskeméten is s bizonyára egyebütt is országszerte, sőt másutt is Európában.¹⁷ Efféle régi polgári építményekről azonban ábrázolások nem igen maradtak ránk, nevezetesen olyanok nem, amelyeken kapukat is látnánk; amik maradtak, e tekintetben másodlagos értékűek.¹⁸ Annál nagyobb számmal vannak bizonyos mértékig számbavehető *vár-ábrázolások* a XV. század végső évtizedeitől, helyesebben a könyvnyomtatás hajnalától kezdve. Ez idő nagyjában egybeesik a török előnyomulásának kezdetével, amikor a pogányság és keresztyénség (magyarság) élet-halálharcát az egész akkori művelt világ érdeklődése kísérte s ez érdeklődést az 1500 körül kibontakozó s gyorsan nagyrafejlődő sokszorosító eljárások tömördek ábrázolással igyekeztek kielégíteni. Ez ábrázolások sorát csak gazdagította a renaissance

¹⁴ L. Takáts S.: Id. m. 16. l. — E huszárvárosok emléke él az alföldi kertész városok településformájában, amire Györffy István mutatott rá Az alföldi kertész városok c. bécsi tanulmányában. L. Ért. 1926. 105. s. k. l.

¹⁵ L. Takáts: Id. m. II. 27. l.

¹⁶ L. Szűcs: Debrecen története. III. 683. l.

¹⁷ Dél-Németországban ilyenszerű primitív védelmi műveknek maradványai mai napig is megvannak. „Man findet Dörfer, besonders in Süddeutschland, bei denen sich der Zaun oder das Etter zu einem ganzen Wehrsystem, mit Toren, Gräben und Mauern entwickelt hat.“ L. R. Mielke: Das deutsche Dorf. 1913. 21. l.

¹⁸ Mint pl. egy Krisztus születését ábrázoló XV. századi bártfai oltárképen (Divald: Magyarország művészeti eml. Bp. 1927. 149. l.); egy besztércébányai, 1500 körül készült kódomborművön (U. o.: 111. l.); a *Pomerium de Sanctis fratri Pelbarti* 1500 körüli kiadása címlapján (mint gyümölcsöskert kerítése); a *Salamon és Merkelf* 1577-i kolozsvári kiadásának címlapján stb. stb.

grafikusainak amaz eljárása, hogy még mindig igen szűk etnográfiai látkörük és érzékük sorompóin belül a Jézus-kori pogányságot s Jézus pogány környezetét ábrázolásaikon az egyetlen ismert pogány néppel, a törökséggel képviseltették.¹⁹ Hogy a minket most érdeklő ez egykorú várrajzok topográfiailag megbízhatatlanok, ahhoz kétség

5. ábra. Szabács vára Schedel Világkrónikája szerint (1498).
Háttérben a huszárváros nyitott nagykapuja.

nem fér, „hiszen a legtöbbje úgy készült — írja Takáts —, hogy a rajzoló nem is látta az illető várat”.²⁰ De a várrészek technikai alkatát nézve, nincs okunk kételkedni hitelükben, nem az egyes várakat, hanem általában az erősségalkotás módját tekintve, hiszen a technikai elvek és módok közismertek voltak s valóban a XV. század végétől a XVII. század végéig úgyszólván változatlanul találkozunk ugyanazokkal az anyagokkal, technikákkal, formákkal. E jobbára

¹⁹ Erre nézve igen jellemzők pl. *Dürer Albert*: „Kis és Nagy Passio” és „Mária élete” c. metszetsorozatai.

²⁰ *Id.* m. II. 15. l.

távlati rajzokon jól szemlélhetők a hegyezett karókból ültetett, felül sövénnel megfönt kerítések, hegyesre fűrészelt deszkapalánkok, karóültetvények, kövel, földdel töltött sövénykasok, karókorlátok, a kétsorral ültetett, közükön földdel tömött palánkok stb., stb., vagy a minket most különösebben érdeklő *fedeles nagykapuk*. Miért voltak e kapuk ilyen magasak és fedelesek? Amiért ma is azok: mert így, a kapufélfák felső összekapcsolásával lehet csak igazán szilárd kapukat alkotni, kivált ha könyökből is megfelelő erősítést, tartó és feszítő hevedert kapnak, ahogyan ezt a XV. század nagykapuin s a mai székelykapukon is látjuk. Magasnak is kellett lennie, hiszen rakott takarmányos szekerek jártak alatta; azonkívül a várban, ostromkor vagy más alkalommal „a huszárok a huszárvárban gyűlekeztek s gyalogsággal megerősítve várták a további parancsot, merre és hol kell kimenteniük”.²¹ Huszárhozmozgásban tartott fegyverrel, szűk és alacsony kapun át elképzelni olyan nehéz, mint tévét tű fokán hajtani keresztül. De a kapunak fedettnek is kellett lennie, hogy a fedél védje a szemöldökfát, amely a kapufélfákat tartotta szilárdan, ezek pedig tudvalevőleg nem egyszer nehéz „*béltett*” kapuszárnyakat hordoztak, bár a huszárvárosban gyakoribb volt a „*rács, rostély, sorompó, ösztörű, borona*”, amelyek részben a régi nyelv, részben a mai nyelvjárások vallomása szerint általában lécezésszerű alkatot jelölnek. Az erős alkotás követelménye tekintetéből az aztán mindegy volt, hogy a kapu szárnyon fordult-e, vagy billenő, emelcsős vagy más rendszerű volt.

Ilyen szabású nagy, fedeles, szárnyas kaput már Szabács 1498-i ábrázolásán is látunk, még pedig mindjárt négyet is: egyet (háttérben) a huszárváros, kettőt a belső vár, egyet a derékvár sövényén. A belső váron valók egyike fedett portikussal, fedett hídszerű alkotmánnyal is el van látva. (5. ábra.)²² Gyula XVI. századi képe hat kaput mutat s ezek közül három fedeles nagykapu.²³

Takáts Sándor a törökvilág erősségeit javarészt magyar találmanynak véli. Főntebb jeleztük, hogy az ekkori primitív erősségalkotás ősi gyakorlat maradványa, felújulása lehet. A gyeptől kívül nem magyar találmány a XV–XVI. sz. erősségeit illetőleg is azt látjuk, hogy hasonló alkotások nyugaton is vannak. Török-magyar közvetítéssel újultak-e fel vagy frissültek-e meg, —

²¹ Takáts: Id. m. 116. l.

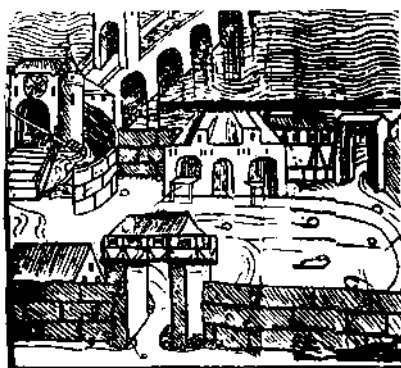
²² Az eredeti rajz *Schedel Világkrónikájában*. Facsimile pl. *Acsády*: A magyar birod. tört. I. 783. l. — *Schedel* írja: Castrum sive castellum Turchorum Sabatz denominatum... ex lignis terraque multum curiose perforati opere preparatum..., turribus ac fossatis ac vallibus, ... in quo lignea menia ex tabulis fabricata sunt, quarum tabularum compago ita solidum est, ut vix ab intento posset iunctura comprehendendi. Suntque triclivia ambitu prolixiore distincta, porticus in omni decore dispositae. Arca vero curtis ingenti ambitu cincte ut amplitudo ipsa regiam aulam ostentat. Fo. CCLIII. — U. o.

²³ *Szilágyi*: A magyar, nemz. tört. V. 371. l. (1566-ból.) Hasonló nagykapuk láthatók pl. a következő várképeken: *Esztergom* (1595.). *Szilágyi*: A magyar, nemz. tört. V. 516. l. — *Nyitra* (XVII. sz.). U. o. VI. 283. l. — *Munkács* (XVII. sz.). U. o. VII. 474. l. — *Pécs* (1664.). U. o. VII. 186. l. — *Sziget* (XVI. sz.). *Horváth C.*: A magyar irod. tört. 563. l. — *Várpalota* (XVI. sz.). *Szilágyi*: Id. m. V. 494. l. — *Zrinyiújvár* (XVII. sz.). U. o. 166. l. — Történeti monografiáink, metszetgyűjteményeink képanyagából könnyű volna a sort növelni; részletes áttekintésük új anyagot is nyújthat.

nem a mi feladatunk eldönteni. Annyi kétségtelen, hogy pl. Bécs 1483-i festett ábrázolásán már egészen hasonló primitív alkotásokat látunk s még a szép, fedeles nagykapu is ott látható.²⁴ Hasonlót mutat Litvánia (Linz) 1498-i, s Ratisbonac (Regensburg), valamint Patavia (Passau) az elébbivel egykorú ábrázolása.²⁵ (6., 7. á.) Ez utóbbi kettő a nürnbergi Wolgemut mester műhelyében készült, mint a fentebb idézett Szabács ábrázolása is, Schedel Világkrónikája számára. Tudvalevőleg ebben a nürnbergi műhelyben dolgozott a gyulai Ajtós községből származott Dürer Albert is s bizonyára részt is vett ez ábrázolások előállításában. Vajjon a szülei ház révén élt-e benne magyar kapuk emléke, vagy tisztán német modellek után dolgozott-e, nem tudjuk megmondani. Annyi bizonyos, hogy előszeretettel rajzolt kapukat s a maga — talán csak művészi — címerének pajzsára is gondosan

6. ábra. Litvania (Linz) várának részlete Schedel Világkrónikája szerint (1498).

7. ábra. Ratisbonac (Regensburg) várának részlete. Schedel Világkrónikája szerint (1498). Az előtérben „erkélyes” nagykapu.

rajzolt fedeles kiskaput helyezett. (25. á.) Minthogy Jézus életét ábrázoló metszetein a pogányságot jellemző török arcokkal, öltözetekkel szerepelteti, hihető, hogy váraikat s nyilván kapuikat is ismerte. S ha a XVI. században a törököt a magyartól már csak a főrevaló különböztette meg, a Wolgemut-műhely várai s várbeli kapui sem törökök, hanem a törökvilág várai és kapui, ha ugyan nem európai várak és kapuk. Dürer a renaissance módja szerint realista, bizonyos mértékig és tárgykörben népies felfogású, aki a jelenségek aprólékos megfigyelése alapján dolgozott.²⁶

Ha a fedeles nagykapuk felől ma még nem is tudjuk, hogy földrajzilag honnan jöttek és milyen irányban haladtak, annyi bizonyos,

²⁴ Szilágyi: Id. m. IV. 317. l.

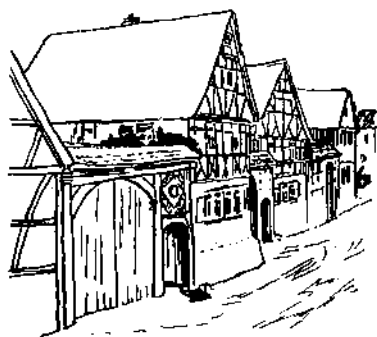
²⁵ Szilágyi: U. o. II. 21. és I. 223. l.

²⁶ Egyik monografusa, Valentin Scherer írja műveiről: „Flüssig ist alles ausgeführt, mit miniaturhafter Treue wird jede Einzelheit betont...” L. V. Scherer: Dürer, Des Meisters Gemälde, Kupferstiche u. Holzschnitte. III. Aufl. XIII. l.

hogy Erdélyen kívül Németország egyes területein találhatók a legnagyobb számmal, részben még a XVII. század végéről ránk maradt olyan kapuk, amelyek legtöbb joggal azonosíthatók a székelykapukkal.²⁷ Az is bizonyos, hogy kapuinkat nem a XV. század hozta a magántelkekre sem, annál kevésbbé várainkra, amelyek tömegesen épültek már az Árpádok alatt is. A nagykapu egy századdal a tatárjárás után már országosan el volt terjedve, hiszen egy 1342-i dekrétum (1342 : XIX.) a kapura veti ki a 18 dénár adót, a *lucrum camerae*t, még pedig minden olyan kapura, amelyen egy szénával vagy (szalmás) gabonával megrakott szekér átmehetett. Ezt a paraszti mértéket a kapu magasságára s nem szélességére kell értenünk, hiszen a kapu szélességét öllel, tengelyhosszal vagy más módon egyszerűbben is meg lehetett volna határozni, nem is szólva a hagyomány szerint már Szent István óta használatos királyi ölről, melynek hiteles mér-

8. ábra. Német kapu (Altenland)
1683-ból.

9. ábra. Német nagykapuk. Wetterau,
Hessen. Schwindrazheim után.

tékét Székesfejervárt őrizték s amelyről már egy 1372-i oklevél emlékezik, hossza $\frac{1}{10}$ -át pedig később Werbőczy is közli Corpusában.²⁸ Nagykapu azonban e dekrétum idején még nem volt mindenütt; valószínűleg azokon a helyeken sem, ahol az 1411. IV. dekrétum 2. cikke szerint *valuum seu paruam portam ulgo vereche dictam*, azaz csak verécét s nem nagykaput állítottak a porták elé. Ezek a helyek a *verőce* szó mai földrajzi elterjedését nézve valószínűleg a fátlanabb Alföld egyes részein lehettek (a mai Jász-Nagykún-Szolnok, Békés, Csongrád, Bács-Bodrog, Hajdú, Bihar, Bereg és Szatmár megyékben s ezen kívül a Palócföld bizonyos részein). Bár a székelyek *lucrum camerae*-t nem fizettek s így rájuk a fentebbi dekrétum rendelkezése nem vonatkozik, nincs okunk föltenni, hogy már ez időben is ne lettek volna nagykapuik.

A nagykapuk multjára nézve még egy történeti tényről kell megemlékeznünk. Köztudomású, hogy az 1514-i parasztlázadás következményeképpen egyik ez évi dekrétum egyrészt a jobbágyoknak

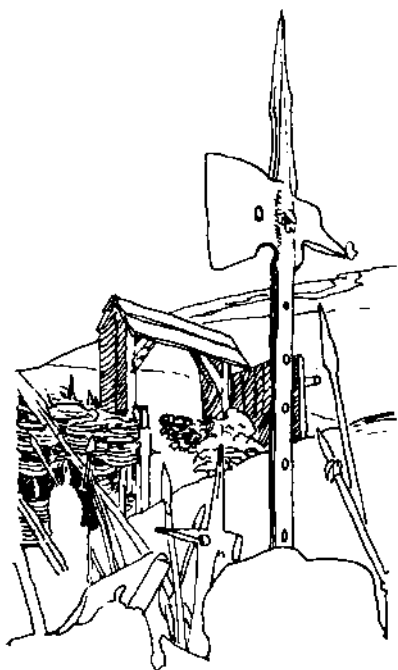
²⁷ Részletes leírásukat l. *Schwindrazheim: Deutsche Bauerkunst*, Wien, 1904. 91—92. l. Alább a 30. jegyzetben szó szerint idézve.

²⁸ L. *Hóman: Magy. pénztörténet*, 488. sk. l.

megtiltotta a fegyverviselést, másrészt a nemességnek megengedte, hogy lakóházát megerősítse, kastéllá, castellummá alakítsa s hogy a nemesség védelmére minden megyében vár emelkedjék. Míg az újkorforduló hadászati, nevezetesen védelmi elvei a terjedelmes, bár primitív s az ősi technikák felújulását szolgáló módok felé fordultak, az 1514-i dekrétum engedelme a kisebb terjedelmű, középkori szerkezetű várformák divatját hozta magával, hiszen ezekben pusztán védekezésről, középkori rendű elzárkózásról lehet szó s nem ki-rohanásokról, mezei harcokról, nagyobb fegyveres készültség elhelyezéséről. A fából, sárból *font'* és *csapott'* terjedelmes várakkal, helyesebben *palánkokkal'*, *párkányokkal'* egyidejűleg ekképen a castellumok, ez igazi váracsák is elszaporodnak, amelyeknek jellemző, részben a középkorból maradt példái a — különösen Erdélyben — szerte látható kisebb-nagyobb templomerődök is. A várfallal körülvett cinterem a vár piaca, benne jóvizű kút, a harangozó várfalbeli lakása *bástya'*, a harangozó neve *várnagy'*. Belül, háttal a falnak, apró házacskák, *gabonások'* sorakoznak, ezekben tartják a polgárok legfontosabb eledelüket: a búzát és szalonnát. Veszedelem idején menedékhely; a középkorban is, de még a legújabb időkben is; (helyenkint az oláh betörés idején is, eleven tudatával a cinterem egykori rendeltetésének). Ha a templomerőd kapuja, a cinteremkapu: várkapu, akkor elfogadható Szintének egyébként kellőleg meg nem okolt föltevése, hogy a székelykapu a cinteremkapuból keletkezett. De vajjon Székelyföldön e most említett templomkastélyokon kívül épültek-e a nemesség oltalmára való kastélyocskák? Werbőczy szerint ugyan a székelyek mindannyian igazi, sőt „kiváltságos nemesek“, 1562 óta azonban már kevésbé, amikor János Zsigmond ellen fel-lázadván, ősi alkotmányukat, jogaikat elvesztették s csak a főembereket és lófőszékelyeket vették igazi nemes számba. Ha előbb nem, ez időtől fogva a székely primorok és lófők is bizonyára éltek a kastélyépítés jogával s építhettek rajta latin feliratokkal és a család nemesi címerével ékeskedő nagykapukat is. A mintául szolgálható régi várak ránk maradt primitív ábrázolásainak javarészen azonban sok olyan részlet hiányzik, ami a székelykapukra jellemző. Ilyenek: 1. a nagykapuval többnyire egy fedél alatt levő kiskapu s ez utóbbi fölött alacsonyabb volta miatt keletkező, faragással, lécezéssel, festéssel, gyakran címerelemekkel díszített mező; 2. a kapura vésett feliratok; 3. a galambbúg; 4. a székelykapu gyakori járuléka, a melléje, az útszéli árkon belül épített *szakállszárító'*, amelyet, ha nagyobb (pl. cinteremkapu mellett vagy bent a cinteremben), *portikusnak* neveznek; 5. a kapu díszítésének, címer-töredékeinek színezése stb.

Ezekre nézve tudomásul kell vennünk nemcsak azt, amit fentebb a várrajzok hitelére nézve Takáts Sándor tapasztalataiból idéztünk, hanem azt is, hogy a régi ábrázolások általában véve a hitel kérdését illetőleg sokkal kevésbé voltak habozók, mint manapság; másrészt az akkori sokszorosító eljárás, a fametszés, aprólékoságok kifejezésére még akkor is kevésbé lett volna képes, ha e várak rajzai minden részletükkel sokkal nagyobb alakban maradtak volna ránk. Az 1498-ban megjelent Schedel-féle Világkrónika sokatmondó ki-

fejezése Szabács rajzára nézve: „*ut sequens figura per omnem diametrum ac formam ostendit*“ mai szemmel nézve természetesen túlzás, mert az ábra alig több, mint vázlatos madártávlati rajz. A régi ábrázolások technikai és hitelbeli szerénysége tehát nem engedi meg, hogy a székelykapuk fenti részleteit keresgéljük rajtuk. Ezért azokat a szórványos leírásokat és egyéb bizonyítékokat is meg kell keresnünk, amelyek arra mutatnak, hogy e régi, várbeli nagykapuk és a székelykapuk között olyan közeli rokonság van, mint ős és ivadék között.

10. ábra. Nagykapu Dürer: *Die Gefangennehmung Christi* c. metszeten (1510).

11. ábra. Nagykapu részlete. (Dürernek tulajdonított *Maria am Hoftor* c. metszeten. 1522.)

1. A székelykapuk alakja, részeinek méretbeli viszonyai, díszítványai eléggé ismeretesek, belőlük példát mutatnunk itt felesleges.²⁰ Ehelyett bemutatunk néhány „székelykaput“ Pohlgönsből (Wetterau, Hessen), amelyek minden lényeges jegyben egyeznek a mi kapuinkkal, bizonyára azért, mert hasonló eredetűek. Mintha csak Bethlenfalva vagy Zetelaka kapusorait látnók.²⁰ (9. á.)

²⁰ Bőséges sorozatot közöl Huszka: A székely ház. Bp., 1895; továbbá Szinte Gábor: A székely kapu. Ért. 1909.

²⁰ L. ezekre nézve Schwindratzheim: Deutsche Bauerkunst Wien, 1903 93., 102., továbbá 54. l. Ugyanő a kiskapu fölötti díszítményekből is közöl mutatványokat 62. l. Leírásából is az derül ki, hogy a német kapuk alkatukra nézve a székelykapuk testvérei: „Besonders zierlich pflegt die Gartentür zu sein, monumentaler aber ist das Hoftor. Vielfach hat es eine alte Form bewahrt (besonders schön in Wetterau, so-

A székelykapun, vagy ritkábban mellette, a nagykapuval egy födél alatt mindig van kiskapu is a gyalogember számára. Ugyanígy volt ez a középkori várakban is, különösen a belső kapukon.³¹

A székelykapuk ívelt formájában is a középkori, nevezetesen román kori várkapuk emlékét gyanítjuk, bár a legrégebb, de újrandszerű várak fakapuinak ábrázolásain íves kiképzésnek nyomát sem találjuk; annál bővebben a hegyi várakon. A primitív fametszetű várkapukon, sőt Dürer kapuin is csak egy kapuszárny mutatkozik. Ez nyilván az emelcsős (felvonó, vagy függőlegesen alábocsátható) kapu maradványa, mert a betevő kapu jobbra kétszárnyú, még a huszárvároson is.³²

A székelykapu szárnyainak felső fele többnyire lécezett. (L. 14. á.) A régi várkapukon, latorkertkapukon gyakori a sorompó, amelyen nem a mai gémes sorompó, hanem rácsszerű alkotmány értendő.³³

2. A székelykapuk nagyrészen, a szemöldökfán bizonyos feliratokkal találkozunk. Rendszerint a kapu építtetőjének (s emellett néha építőmesterének) és feleségének neve van fölvésve, pl.: „*Hanc Portam Curavit Fieri Simon Andr. Cum Consore (sic). — Lucia Adorján anno 1777 die jun.*” Vagy: *Építették (Építették) Bethlenfalvi Pál István és Bíró Mária asszony 1825-dik Junii.* — Néha csak a gazda neve van fölvésve, pl.: „*Fueri (sic) Curavit Georgius Intze 1743 11 diebus aprilis.*”³⁴ Ilyen felírás szolt az építésről az 1588-i tordai galambbúgos fejedelmi kapun is.

Hasonló feliratokat találunk a középkori várakon is.³⁵ Nemkülönben a német nagykapukon, mint pl. az itt bemutatott talpas altenlandi-n.

De vannak a székelykapun mástartalmú föliatok is, amelyek

dann in Sachsen, Thüringen, im Alten Lande u. a.), es ist ein hohes, aus Balken solid gefügetes, überdachtes Tor mit grosser, zweiflügeliger Tür als Wagendurchlass und einer kleinen, in dem einen Flügel enthaltenen, oder neben der grossen Tür angebrachten Personentür. Über der letzteren entsteht infolge ihrer geringeren Höhe ein leeres Viereck, das in verschiedenster Weise durch verschrenkte Hölzer, ausgesägte Bretter u. dgl. hübsch ausgefüllt wird, obendrein sind sie, wie die ganzen Umrahmungsbalken mit kerbschnittartigen, auch bemalten Ornamenten ausgeschmückt, in denen Namen, Sprüche, Herz u. a. eine Rolle spielen. Meist sind die Flügel aus Brettern dicht gefügt, bei den Altenländern — die sie von Holland mitbrachten, denn sonst sind sie im rechts- wie linkselbischen Niedersachsen nicht in dieser Form vorhanden — bestehen sie aus dicht gereihten, senkrechten Latten.“ 91., 92. l.

³¹ „Amely várnak főkapuja mellett külön kirohanó ajtócskája nem volt, a kapu egyik szárnyába kis ajtót csináltak, hogy azon esetleg közlekedhessenek anélkül, hogy a nagykaput felnyissák.” L. *Könyöki J.: A középkori várak.* Bp., 1906. 87. l. Még az „emelcsős” kapun is van „betevő kisajtó”. L. *Takács: Id. m. II. 51. l.*

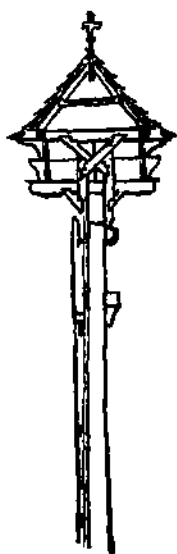
³² Pl. Szilágycseh huszárvárának (1682) „öreg, kétfelé nyíló kapuja rámas, farsagott tölgyfadeszkával borított, vasszegekkel sűrűn meg van verve, vaspántos, mellette betevő kisajtó.” *Takács: Id. m. II. 41. l.*

³³ L. *Takács: Id. m. 33., 35. l.* A középkori várak kapuin gyakran leereszthető rács volt. L. *Könyöki: Id. m. 387. l.* — A léces nagykaput Csíksban ma is *rostélyos*-nak nevezik.

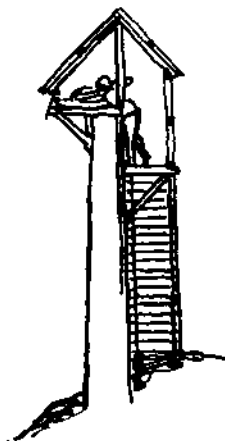
³⁴ L. *Huszka: Id. m. XVI., XVII., XIX. tábla.*

³⁵ „... a kapu felett vagy a várúnak és némelykor nejének is a cimere, vagy kökeretbe (cartouche) foglalt felírás található, melyen homorú betűkkel a vár felépítőjének neve, esetleg nejé is, és az építési év van bevésve.” (*Könyöki: Id. m. 89. l.*)

barátot és ellenséget emlegetnek. Ilyenek pl.: „Jószívű jó barát kapu-
mon bájöhec.” (1798.)³⁶ — „Az egyenes szívűt ezen kapu várja, kétös
szívűt pediglen szépen kizárja.” (1809.) — *Isten akaratját hirdető és*
szóló lak, itt ne menj be prédálós kóballó.“³⁷ — „Ha jó szived neved
e kapun bájöhetsz, De álnokul élvén fel s alá elmehetsz.” (1832.)³⁸ —
„*Porta Patens Justis Pacemyue (sic) Colentibus Eredit...*” stb.
(18?1.)³⁹ Van olyan is, amelyik elég barátságtalanul mindjárt a halált
idézi: „*Ember emlékezzél utolsó órádra.*” (1847.)⁴⁰ — Aztán van
olyan, amelyik mint rossz régi kézirat, másolat másolataként értel-
metlenkedik s nemcsak latinságával, de ezzel is bizonyítja, hogy nem
a gazda fogalmazása, pl.: „*Guid sibi puissez serit praesentis tempore*
vifae hoc sibi mesi cum dicitur ite venite.” (1747.)⁴¹

12. ábra. A mikházi kapu
(1673) keresztmetszete
Szinte szerint.

13. ábra. A grafenbachi
védőfolyosó keresztmet-
szete Könyöki szerint.

Nincs ugyan adatunk rá, hogy régi váraink kapuin is lettek volna hasonló, barátnak, ellenségnek beszélő kapuszemöldökök, de azt hinni sincs okunk, hogy hiányoztak. Minthogy a várak gyengéje mindig a kapu volt, a vár e fontos része különös figyelem tárgya. Nemcsak hogy állandóan strázsálták, de minden kapunyitás és kapu-
tétel háromszoros Jézus kiáltással és a seregdob megverésével tör-
tént.⁴² E nagy figyelem bizonyára figyelmeztetőket is tett a kapura.

³⁶ Huszka: Id. m. 39. l.

³⁷ U. o. 14. l.

³⁸ U. o. 21. tábla.

³⁹ U. o. 73. l.

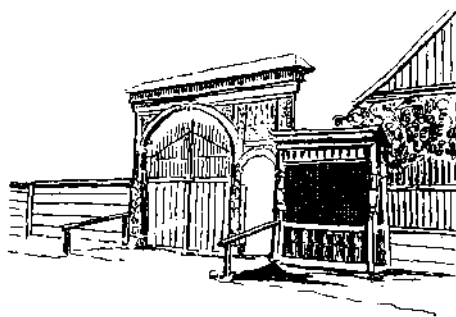
⁴⁰ U. o. 28. l.

⁴¹ U. o. 34. l.

⁴² Takáts: Id. m. 52. l.

Hogy pl. a végbeli élet a kaput ne tette volna beszédessé, néha talán incselkedővé s esetenként az ellenséget ingerlővé is, alig lehet elhinni.⁴³

3. Van a székelykapuk egyik csoportjának egy jellemző része, amely már-már állandó jelzőjük is: — ez a galambbűg. Mását, vagy mai rendeltetésének emlékét sem régi rajzokon, sem írásos emléken nem találjuk. A *galambbűg* szó ugyan már *Calepinus* szótárában benne van (1592) — akinek munkatársai között székely is volt —, azonban tudnunk kell, hogy Erdélyben minden galambház bűg, akárhova csinálják is s akár milyen alakú. A galamb ugyan a székelykapu bűgében majdnem olyan ritka, mint a fehér holló, ráfestve azonban elég gyakori. A székely a galambot nem tartja hasznos madárnak. Ha minden galambbűgben annyi galamb volna, amennyi belefér, — szerinte — nem volna öröm, hanem valóságos istencsapása szegés-

14. ábra. Szováta kapu; mellette szakállszárító.

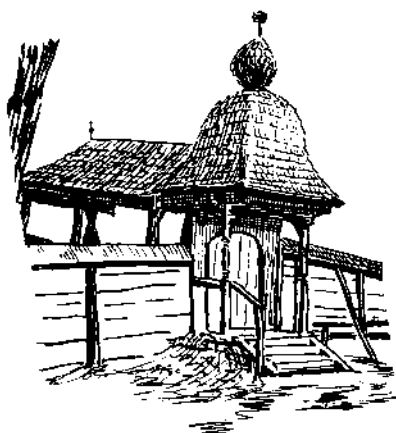

15. ábra. Galambbűgös szakállszárító kiskapuval Udvarhely m.

nyes vetéseire. A galambbűg ma — ha valami szépet akarunk róla mondani — szimbolikus jele a szelídségnek, barátságnak, békének, tehát a kapufölírások emberségesebb egyik felének ábrázolt nyomatéka. E galambbűgök eredetét nem tudjuk ugyan kétségtelenül megmagyarázni, mégis rá kell mutatnunk egy lehetőségre. Mindenekelőtt meg kell említenünk — ha e folyóirat olvasói számára fölösleges is —, hogy a néprajz a tárgyak és részek egész tömegével tudja igazolni, hogy egykor fontos, a mindennapi életben is nélkülözhetetlen művek, eszközök, alkatelemek céljukvesztetten miként zsugorodnak össze, csökevényesednek el, válnak céltalan sallanggá, díszítménnyé vagy éppen játékká. A székelykapukra épített, néha — mint főttebb jelzőjük — minden gyakorlati cél nélkül két renddel is sorakozó galambbűgök magyarázatában ama *padmalyokra*, *erkélyekre*, *filegóriákra*, *csardákokra* s egyéb nevű *ügyelőhelyekre* gondolunk, amelyek úgy a középkori kővárak, mint különösen az újkori erősségek (palánkok, kastélyok, vigyázóházak stb.) részeként jelentkeznek s amelyek a

⁴³ Hogy az ellenfél a kaput rátett üzenettel sokszor meggyalázta, ingerlő írással vagy pl. azzal, hogy lopva nyúlfarkat szegezett a kapura, Takáts kutatásaiból tudjuk. *Id. m.*

kapu védelmét szolgálták, vagy egyszerűen az őrségek, strázsák ki-tekintő helyei voltak. Minden középkori köváron is ott sorakoznak az ilyen ablakok,⁴⁴ amelyek többé-kevésbé a székelykaput juttatják eszünkbe. (L. 6., 7. á.) A törökvilágból már részletezőbb ada-taink vannak. Így pl. 1685-ben azt vallja egy rab Kanizsáról, hogy Kanizsa kapui fölött csardákok (*sat capaces schartak'*) vannak s általában: „*A kapuk fölött rendszerint erkélyek vagy filegóriák voltak, melyek összeköttetésben állottak a porkoláb szállásával*” — mondja Takáts.⁴⁵ Ez egykor hadi rendeltetésű filegóriák, górék, csardákok összezsugorodásának útját már Takáts Sándor is jelzi, mondván: „Valamint nálunk a faoszlopo-

16. ábra. Cinteremkapu portikussal (1797). Nagyernye, Maros-Torda m.

17. ábra. Cinteremkapu szakállszárazs-tóval. Mezőfele, Maros-Torda m.

kon álló góré kukoricamagtárrá lett, úgy lent a Délvidéken a csardák-ból hajdina- és tönkölyszáritóhely lett.”⁴⁶ Eredeti, még lakható s jobb alkotású kőformája látható pl. 2. ábránkon, amely ma is meglevő, ilyen „emeletes” kaput mutat Kirchheim-ből (Erfurt mellett; fény-képét l. Ed. Redslob: Thüringen. 20. á. Deutsche Volkskunst. 1926. c. sorozatban.) Hasonló, de már erkély nélküli kőkapukat találhatni Erdélyben is, székely és szász földön, de Thüringiában is, amilyen pl. a 22. ábrán bemutatott lauchrödeni kapu. (Fényképét l. u. o. 12. á.) A csardákok példája szerint nem lehetetlen, hogy a székelyek — történeti életükben is majdnem egy évezredig hivatásos katonák — palánkkapui, táborkapui erkélyeiből is (a górék sorsa szerint) galambbúg lett. Arany szavával: állt, aztán ült, összetörpedt s ma már csak zsugorog. Igaz, e górék, erkélyek, csardákok lakható helyi-

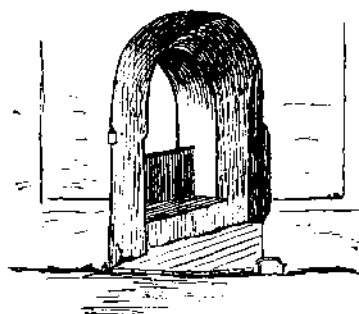
⁴⁴ L. pl. a milanói Visconti-kastélyt (XV. sz.). Szilágyi: A magy. nemz. tört. III. 549. l., Konstanza képe: U. o. 519. l., Litvánia: U. o. 499. l., vagy a regensburgi (Ratisbonae) kapu Schedel krónikájából. U. o. II. 21. l. — Még Esztergom régi vára is erre emlékeztet: U. o. II. 656. l.

⁴⁵ Takáts: Id. m. II. 52. l. Ugyanitt több adat is.

⁴⁶ Id. m. II. 70. l. Ez persze nem úgy értendő, hogy a török hódoltság előtt nem lettek volna primitív alkotású (sövény, cserény stb. technikájú) górék, kasok stb.

ségekké is fejlődtek, de nyilván csak fejlődtek, hiszen maga a csárdák szó is eredeti jelentése szerint csak *„erkély, kitekintő”* s nem házszerű építmény.⁴⁷ Az sem akadály a magyarázatunknak, hogy helyenkint lépcsők vezettek föl rá. E *„lépcsők”* a primitívebb kastélyok kapuin, határszéli csárdákokon bizonyára csak létrák voltak (mint ahogy a mai görékon, csárdákokon is azok).

De magát a kaput nézve sem kell éppen minden esetben a kapu tetején épült őrházra gondolnunk. A kapu általában nem egyéb, mint valamely kerítés elmozdítható része s így még az egykori kővárak védőfolyosós falainak önállóvá lett darabjaként is elgondolható, mikor a megváltozott hadászati módszerek kívánalmai szerint a várkerítések egyszerűbbek lettek, de a legkényesebb rész, a kapu, megtartotta erősebb alkotását. Az újkori, sárból, fából készült erősségek képein valóban ezt is látjuk: a kapuk sokkal magasabbak s pl. a latorkerteken sokkal erősebbek is, mint maga a kert. Ha egy ilyen közép-

18. ábra. A mezőbándi (M.-Torda megye) ref. templom előcsarnoka.

19. ábra. A mezőbándi ref. templom „portikusában” (cintermében) levő szakállszáritó.

kori védőfolyosós fal keresztmetszetét megnézzük, feltűnő egyezést látunk benne a székelykapu keresztmetszetével. Eszerint a ma kör alakú galambbúg-nyílások egykori formája és rendeltetése nem volna egyéb, mint kitekintő nyílás, kitekintés. Ennek szemléltetésére mutatjuk be a középkori grafenbach-i vár védőfolyosójának átmetszeti képét s a székely mikházi kapu keresztmetszetét, az előbbi Könyöki, az utóbbit Szinte Gábor ábrázolása szerint.⁴⁸ (12., 13. á.) Egykori ilyen rendeltetésre utal a székelykapu háztetőszerű födele (rendszerint zsindellyel vagy cseréppel fődve), valamint a tető két csúcsára alkalmazott csillag, kereszt vagy gömb, gomb is. Ez utóbbi néha cserép, mint a székely házak tetején is. Az efféle mázas (sárga mázas) gombok a régi várak bástyáinak, kapubástyáinak is arany színben csillogó díszei voltak. — „*Emi ghomboth, maazost ad pro pugnacula castris*” — írják 1526-ban.⁴⁹

⁴⁷ L. *Etym. Sz.*: csárda.

⁴⁸ L. Könyöki: Id. m. 562. l. — A székelykapu metszetét l. Szinte G.: A székely kapu. Ért. 1909. 22. tábla.

⁴⁹ Okt. Szótár. — A gomb feltevése bizonyára régen is, mint manapság, ünnep volt: az építmény befejezésének ünnepe. A nagykapuk tetején való „gomb”, mint 21. sz. ábránk mutatja, már Dürer idejében is (XV. sz.) divatozott.

4. Van a székelykapunak, a ház előttinek is, kicsinek is, nagynak is, de még gyakrabban a cinteremkapunak egy melléképítménye, melyet *szakállszáritónak* neveznek; benne pad, zsindeyes tetejét faoszlopok tartják, háttal a kerítésnek van építve, néha korlát veszi körül, sőt előfordul, hogy galambbúg is van rajta. (14., 15. á.) Elül és kétoldalt nyitott, legalkalmasabban a mai filegória szóval lehetne nevezni. Rendeltetése ma ugyanaz, mint más vidékek utcai kiülő padjainak. Ismerik a *szakállszárasztó* szót a Duna-Tisza közén is, ahol Szilády Áron szerint: „Halason és másutt is, az a pad a község háza előtt, amelyen a polgárok el szoktak üldögelni, beszélgetni.”⁵⁰ A kérdésre nézve számbaveendő körülmény, hogy a *szakállszárasztó* Halason csak a község háza előtti pad, a székelyeknél pedig részben a cinterem előtti vagy ennek kerítésében levő filegória. (16., 17. á.) A község háza is, a cinterem is (egykor templomerőd része) a közé, mint az egykori várak (a törökvilágban). — A *szakállszárasztó* az egykori váraknak is jeles helye, a henyélő, heverő vitézek pihenő, pipázó filegóriája (mióta persze pipa is van a várban). Ugyanolyan rendeltetésű tehát, mint ma. Takáts több idézzettel világítja meg a vár e részét, amelynek régen ugyancsak *szakállszárasztó*, másként *henyélők helye* vagy *morgószin* volt a neve. A székely formával tárgylag azonosnak látszanak Takáts következő adatai: „Kapu előtt a hídon két erkély van” (Terebes, 1612), továbbá: „Ezen kapu előtt vagyon egy filegória, karfás, orsós, fagrádicsos, ó zindeyezés alatt három orsó helyával.” (Szentmiklós, 1673.) — „In propugnaculo ligneo zakalzarazto nuncupato.” (Sümege, 1572.)⁵¹ A székely *szakállszárasztó* az itt idézett szentmiklósival minden jelzőjére nézve megegyezik. Orsói, azaz orsóra emlékeztető faragott oszlopai ma is megvannak.⁵²

20. ábra. Bolgár fedeles kapu a Deli-Ormán-ból. Györfly István fényképe után.

Említettük, hogy a cinterembeli székely *szakállszáritót* *portikusnak* is nevezik. Hasonló szerkezetet ért rajta Comenius (Janua): *Az utzak kovekkel rakattatnac meg, mint a piarccz is a tornáczokkal, porticusokkal.* (NySz.) Hogy a törökvilág magyar várainak vala-

⁵⁰ Okl. Szótár: *szakállszárasztó*.

⁵¹ Id. m. 53. l.

⁵² V. ö. „Folísora valo faragoth orso keouek” (1597. Okl. Szótár). — „Deszkás egész folyosója vagy altánja orsós olosz fűkkal elkészül vala” (XVII. sz. NySz.). — A magyar hintó is lehetett orsós (l. NySz.). Az „orsós szekér” kifejezést, mint valami régi könyvből ráragadtat’ említi Arany is, de kellőleg nem magyarázza.

Kocsihintón, orsós, fedeles szekéren

Kiki módja, rangja, tisztí szerént mégyen. (TSz. III. 1.)

V. ö. Toldi Szer. Glossz. Alighanem a Tiszántúl ma is gyakori ekhós szekér fődéltartó oszlopai az orsók. — Tudomásom szerint orsó volt a sárréti szárazmalmok kisebbik fogaskereke is, amit a nagykerék forgatott (de persze tengelyével együtt).

mely részét nevezték-e *portikus*nak, nem tudjuk. De Schedel krónikája (1498) kiemeli a török Szabács portikusainak szépségét, mondván: *Suntque... porticus omni decore dispositae*. Hogy a portikus a török várnak mely része: kapubástyája, filegóriája, kapuja, kapuköze-e, vagy ezek csoportja, pontosan nem tudjuk megmondani, de annyi bizonyosnak látszik, hogy a várnak valamely fából készült, díszesebb része s mindenesetre a bejárók közelében levő építmények valamelyike. Azt már elébb idéztük, hogy a Stájerországba vezető *Németkapu* tulajdonképpen szintén „*porticus, transitus*” 1367-ben:

21. ábra, „Gombos”-kapu Dürer: *Christi Abschied von seiner Mutter* c. metszetén.

Hasonló alkotású kapu pl. Brandenburgban is van.⁵⁴ A székelykapura annyi tanulság mindenesetre következik az elébbiből is,

⁵³ Facsimile: Fo. CCLIII. (Acsády: A magy. birod. tört. Bp., 1903.) A *portikus* szó jelentése ma Szilágy megyében: 'templom előcsarnoka'. Tsz. Ugyanily jelentéssel használja Molnár Albert: „Cedrus gerendác valának az úr házána c porticusánac.” NySz. A marostordai Mezőbándon az egész cintermet is nevezik *portikus*nak.

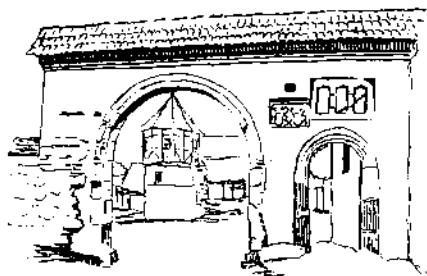
^{53/a} E fontos adalékot már Tagányi kiemeli (id. h.); minket itt különösen a folytatása érdekel, ami azt igazolja, hogy a *Németkapu* valóban „*porticus, transitus*”, de természetesen van kapuja is. Ez a folytatás így hangzik: „Super quo fossato venit ad ipsum kapu et in magna via que uenit de Theutonia ad orientem declinando.” (OklSz.)

⁵⁴ L. L. W. Lindner: Mark Brandenburg. Deutsche Volkskunst. II.

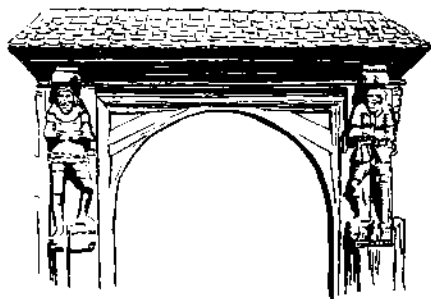
„vadit ad porticum seu transitum Nemethkapu vocatum.”^{53/a} Van székelly portikus a cinteremkapun belül is, a kapuhoz hozzáépítve (l. 16. sz. ábránkat), mintegy fedett bejáró; sőt önállóan is építik bent a cinteremben s neve ekkor is szakállszárító. Ilyen a 19. sz. ábránkon bemutatott mezőbándi „*sakállszárító*”, amely a „*portikus*”-ban (cinteremben) épült, szemben a templom kétoldalt ülésekkel ellátott belépőjével, igazában „*portikusával*”, azaz előcsarnokával (l. 18. sz. ábránkat). A kapun belül levő fedett, portikusszerű építmény nálunk magántelken — tudomásunk szerint — ismeretlen, de Bulgáriában Györffy István szíves értesítése és fényképe szerint előfordul (l. 20. sz. ábránkat).

hogy már a XV. századi török vár bejárója körül is díszes famunkával találkozunk, tehát oly várban, mely mint a magyarok nagy része is „*ex lignis terraque*“, azaz fából és sárból épült.

5. A székelypu megfigyelői a kapukon többé-kevésbbé határozottan megállapítható, különböző történeti stíluselemeket állapítottak meg. Részben a kapu alakján, szerkezetén, részben a ráfaragott vagy festett díszítményekben, sőt Huszka perzsa, föníciai díszítő elemeket is vélt rajtuk találni. Ha már a török is — a XV. században — „*omni decore*“ díszítette vára egyes farészeit, nem látjuk megokolatlannak a perzsa és egyéb keleti elemek további keresését a székelypu díszítményeken, s különösen olyan elemekét, amelyeknek a sokoldalúan érintett ozmán-török ornamentika alakulásában részük volt. Ezzel még nem mondjuk azt, hogy minden idetartozót az ozmán-törökségtől tanultunk, hiszen a XII. század közepétől kezdve nem egy feljegyzés beszél nagyobb szabású magyar „kapukról“. A bátrabbak

22. ábra. Német galambbúgos kőkapu (Lauchröden, Thüringia).

23. ábra. Unterfrankeni német kapu ráfaragott apródookkal.

előtt a török „*portán*“, azaz „*fényes kapu*“ túl is nyitva van Kelet kapuja, amelyen ezúttal nem volt szándékunk átlépni. Annyit azonban legyen szabad megjegyeznünk, hogy ha a biblia Királyok könyvében azt olvassuk, hogy Salamon király pálmákat faragtatott a templom ajtaira, s pálmák vannak székelypu kapukon is: ez egyezés magyarázatában nem haladunk a Huszka útján, hanem egyszerűbben azt mondjuk, hogy a székelypu papok és hívek is olvasták a bibliát, s ha a cinteremkapura pálmákat faragtatott, ezzel csak az írást követték s cselekedtek hitük szerint Istennek tetsző dolgot; mint ahogy pingáltatták a mennyezetre Ádámot és Évát is, nem azért, mert Horvát István szerint ők is magyarok voltak, hanem azért, mert ezzel is az írás szerint való, az Úrnak bizonyára tetsző képet ábrázoltak.

Föltevésünk, amely szerint a mai székelypu közvetlen eredetét a középkori és újkori várak kapuiban kell keresnünk, nem mond ellent más korok, különböző stílusok ható lehetőségének, sőt valószínűbbé teszi a sokirányú kölcsönvételt. Talán a nyugateurópai népi nagykapuk további kutatása és elemzése jobban megvilágítja majd azt a kapcsolatot, amely szerintünk a népi nagykapuk és az egykori várkapuk között mutatkozik, hiszen középkori várrendsze-

rünk is mindenkor nyugateurópai várrendszer volt.⁵⁵ Csak ha ezt a kérdést tisztáztuk, térhetünk át távolabbi helyek és korok kapuira.

Az mindenesetre feltűnő, hogy Dürer metszeteinek előtérben lévő, tehát jobban részletezhető kapui sem mutatnak különös díszít. Ezt azzal magyarázzuk, hogy a kapuknak akkor jelentéssel bíró faragványai, színei nem illették meg azt a társadalmi osztályt, amelynek környezete stb. Dürer népi tárgyú képeihez, metszeteihez modellel, mintául szolgált a valószínű, hogy az erre áhító paraszti próbalétkozást épp úgy tilalmazták, mint egyéb rendjelző holmik uzurpálását. Viszont éppen a székelységben efféle tilalom nem állhatott fenn, minthogy a székelység kiváltságos közösség volt (1562-ig).

A középkori várak kapuinak külsejét szokás volt a vár ura címerének színeivel festeni ki. Másutt két apródot festettek a kapura, akik a vár urának címerét tartották.⁵⁶ Ez utóbbinak emléke a mi mai kapuinkon nem található, de német területen, pl. Unterfrankenben ilyen faragott vitézekkel díszített kapura is van példa. (23. sz. ábránk. Fényképét l. J. Ritz: Franken. 40. a. Deutsche Volkskunst. 14.).

Tudvalevő, hogy a székelykapuk egy része szintén színes, mint némely középkori várkapu, sőt ma már nemcsak színes, de tarkának is mondható.⁵⁷ S nem egy olyan kapu van, amelynek kiskapu fölötti mezejében címerpajzs, címerlemek töredékei láthatók. A kapu faragómesterei nem voltak heraldikusok, csak úgy 'átaljába' rajzoltak. Azért nem volt hiábavaló egyik betlenfalvi, 1815-ben épült kapura fölvesni, hogy az ott látható ábrázolás csakugyan a Nagy család címere: „Signia nobilitaria familiae Nagye de Betl: fal.”⁵⁸

Bizonyára az akkori építés technikájához tartozik a feltűnő nagy szegek használata, ami nem egy kapun szembetűnő. Határozottan díszítő szándékúnak látszik a legrégibbnek ismert (1673-ból való) mikházi székelykapun alkalmazott sűrű szegezés.⁵⁹ Ilyen nagy szegeket már Dürer rajzain is látunk (l. 11., 21., 24. ábránkat), aki egyébként maga is Ajtós lévén, a Gyula város melletti egykori Ajtós község (családja származáshelyének) neve után úgy látszik szívesen és részletesen ábrázolt kapukat, sőt maga rajzolta beszélő címerébe is a fából való gótikus kiskaput helyezte. (25. á.). A kapu

⁵⁵ Könyöki József id. alapvető könyvében erre nézve a következőket állapítja meg: „Munkálataim folyamán hazánk várait összehasonlítván a külföldi várakkal, azon érdekes tapasztalatra jutottam, hogy hazánk várai a vidéki szokásokat tekintve nem véve, tökéletesen az akkori kultúra színvonalán állottak, sőt némely irányban a külföldieket felül is múlták.” (Bevezetés.)

⁵⁶ L. Könyöki: Id. m. 87. l. — Egy címeres nagykapuról külön is meg kell emlékeznünk. Ez a tordai fejedelmi kúria kapuja. A múlt század 70-es éveiben még meg volt, ma már csak képe látható: Orbán Balázs: Torda város és környéke. Bp., 1889. 344. l. E kapun, mely 1588-ban épült a fejedelem rendeletére, Báthory Zsigmond címerét tartotta két angyal s a kapu felső felének két sarkában egy-egy egyfejű sas, Orbán szerint — aki még látta — az erdélyi és a lengyel sást jelentette. (l. á.)

⁵⁷ Huszka id. munkájában minden közölt kapunak színeit is megadja, úgyhogy megállapítható volna, van-e kapcsolat a színek s az építendő címerszínei között.

⁵⁸ L. Huszka: Id. m. 21. l.

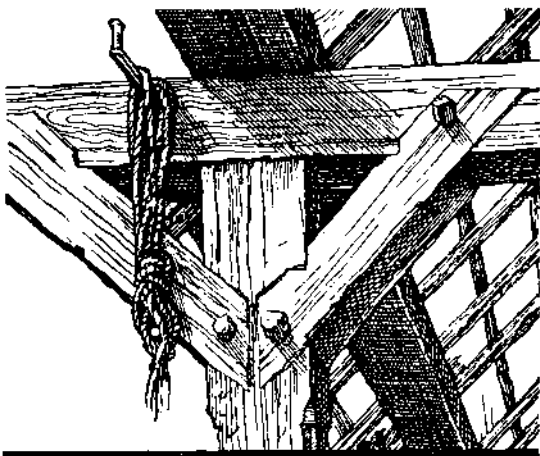
⁵⁹ A faszegeken nagy fejet — makkot — hagyni általában a nagyfaragás egyik technikai fogása. A makk magát a szeget tartósabbá teszi, védi a szeg derekát s a nyílást, amibe beleverték.

sűrű szegezése a régi várkapukon is szokásos volt. Könyöki is említi,⁶⁰ hogy némely helyen a kapu külsejét nagy szögekkel verték ki, mint az Radványban és Jászkán ma is látható. Idéz erre egykorú adatot Takáts is: Szilagyecseh várának „kapuja rámás, faragott tölgyfadeszkával borított, vasszegekkel sűrűn meg van verve.”⁶¹

Végül még egy kérdést kell fölvetnünk: kik csinálták s talán csinálják a székellykapukat? A kapufeliratokról szólva, már jeleztük, hogy a feliratokban szereplő gazda és felesége rendszerint nem csinálta, hanem csináltatta. De ha a magyar felírás („építette = építtette”) talán kétes is, a latin felírás nem ad okot habozásra.

A „*fueri curavit*”, „*fieri curavit*”-féle kifejezések félre nem érthetően beszélnek. Már Huszka is világosan kifejezte erre vonatkozó véleményét egy dálnoki, 1760-ban épült kapuról szólásban, a következő felirathoz fűzve vélekedését: *Michael Molnár fecit de Felcsernáton*. „Tehát a kapu készítője — írja Huszka — Felcsernátoni Molnár Mihály uram volt. Nevéről és származásáról ítélve tősgyökeres székelly s a Molnár név valószínűleg egyúttal foglalkozását is jelenti, mert bár minden székelly faragó, a molnárok, mint egyúttal ácsok is, kiválóan gyakorolják ezt a mesterséget ma is.” E mesterséghez a faragófészen, cirkalmon s egyéb szerszámon kívül, úgy látszik, bizonyos mértékű latin nyelvtudás is hozzátartozott, bizonyára szintén a régi gyakorlat emlékeként, — legalább annyi, amennyiről a már idézett felírás tanusodik: *Guid sibi puisse serit... etc.* (1747).⁶²

Hogy a várak kapuit s általában ácsmunkája javarészét régen szintén molnárok csinálták, ugyancsak Takáts Sándor nagybecsű munkájából tudjuk:⁶³ „A molnár igazában nem őrléssel, hanem malomépítéssel foglalkozott.”⁶⁴ Továbbá: „... a várakban és a kastélyokban állandóan szolgáló abrakos molnárokat tartottak.”⁶⁵ Enyicke váráról írják 1635-ben, hogy „az palánkban vagyon *molnár csinálta*, jól bélelt deszkás ajtó.”⁶⁶

24. ábra, Faszögekkel szegelt gerendázat Dürer: *Die Anbetung der Könige* c. metszetén (1511).

⁶⁰ *Id. m.* 87. l.

⁶¹ *Id. m.* II. 41. l.

⁶² *L. Huszka: Id. m.* 34. l.

⁶³ Rajzok a török világból. Bp., 1915. II. „A magyar faragó molnárok.” 422. l.

⁶⁴ *Id. h.* 422. l.

⁶⁵ *U. o.* 426. l.

⁶⁶ *Takáts: Id. m.* A magyar erősségek. 17. l.

A székelykapuk tehát nemcsak az egykori várak kapuinak külsőséges jeleit tartották fenn, hanem a régi, várbeli abrakos molnárok ácsmesterségbeli gyakorlatát is, mely sem régen, sem a közelmúltban (legalább Székelyföldön) nem csupán malomépítést jelentett.⁶⁷

Mi tartotta fenn éppen a Székelyföldön a nagykapuépítés fejlett módját? Véleményünk szerint különösen három: 1. a székely nép kiváltságos jogi helyzete, 2. katonai hivatása, foglalkozása, 3. fafaragó kedve, tehetsége. Ezek fejlesztették a székely kaput olyan magas színvonalra, hogy hozzáfoghatót a mai napig sehol Európában nem ismerünk.

*

Nem állítjuk, hogy fenti kísérletünkkel a székelykapu eredetének minden kérdésére megfeleltünk, de meggyőződésünk, hogy ezt az utat meg kellett járnunk és ez út környékét még részletesebben ki kell fürkésznünk, mielőtt távolabbi idők és területek kínálkozó kapcsolataival foglalkoznánk.

Viski Károly.

25. ábra. Dürer címerének részlete (1523).

⁶⁷ Köztudomású, hogy a malmok bejáróján, malomköpadján stb. gyakran vannak vagy voltak szemrevaló domború faragások, nemcsak székely, vagy általában hegyvidéki vízi, hanem alföldi szárazmalmokban is. A molnárok fafaragóművészete tehát országszerte általános lehetett.